STICHTING MENNO VAN COEHOORN
OPGERICHT 18 APRIL 1932 BESCHERMHEER PROF. MR. PIETER VAN VOLLENHOVEN

Secretariaat: Mariaplaats 51, 3511 LM Utrecht, tel. 030 - 231 22 30
E-mail: info@coehoorn.nl, website: www.coehoorn.nl
Commissie Evenementen en Excursies

Van harte welkom bij onze

CORRESPONDENTENDAG NAJAARSEXCURSIE

op zaterdag 4 oktober 2014, resp. 11 oktober 2014

Naar Vestingstad Zaltbommel

De stad Zaltbommel en zijn verdedigingswerken

Inleiding

Een excursie naar de stad Zaltbommel en zijn verdedigingswerken stond al lang op het lijstje van de CEE, zeker op het lijstje van ´Bommelaar´ Jan Bervaes. De geplande verschijning van de opinie nota 'Zaltbommel van Waal tot Waal' en het 50-jarig jubileum van De Historische Kring Bommelerwaard (waarvan Jan voorzitter is geweest) deed ons besluiten, die excursie in 2014 met voorrang op de agenda te zetten. Jan heeft er heel veel tijd en enthousiasme in gestoken. Helaas kan hij de excursie zelf niet meer meemaken.

De vestingwerken van Zaltbommel

De oudste beveiliging van de stad bestond waarschijnlijk uit een aarden wal en een gracht of sloot uit de dertiende eeuw. In 1316 mocht de stad een stenen ommuring bouwen. Van die oudste muren is nog zeer veel bewaard.
In de zestiende eeuw werd een muur met torens kwetsbaar. Daarom werd in de eerste helft van de zestiende eeuw een tweede wal opgeworpen, buiten de gracht (voortaan de 'binnengracht') en voorzien van rondelen om de wal te bestrijken. Rond deze wal lag een tweede gracht, de buitengracht. De rondelen werden vooral aangelegd bij poorten en op de hoeken van een stad.

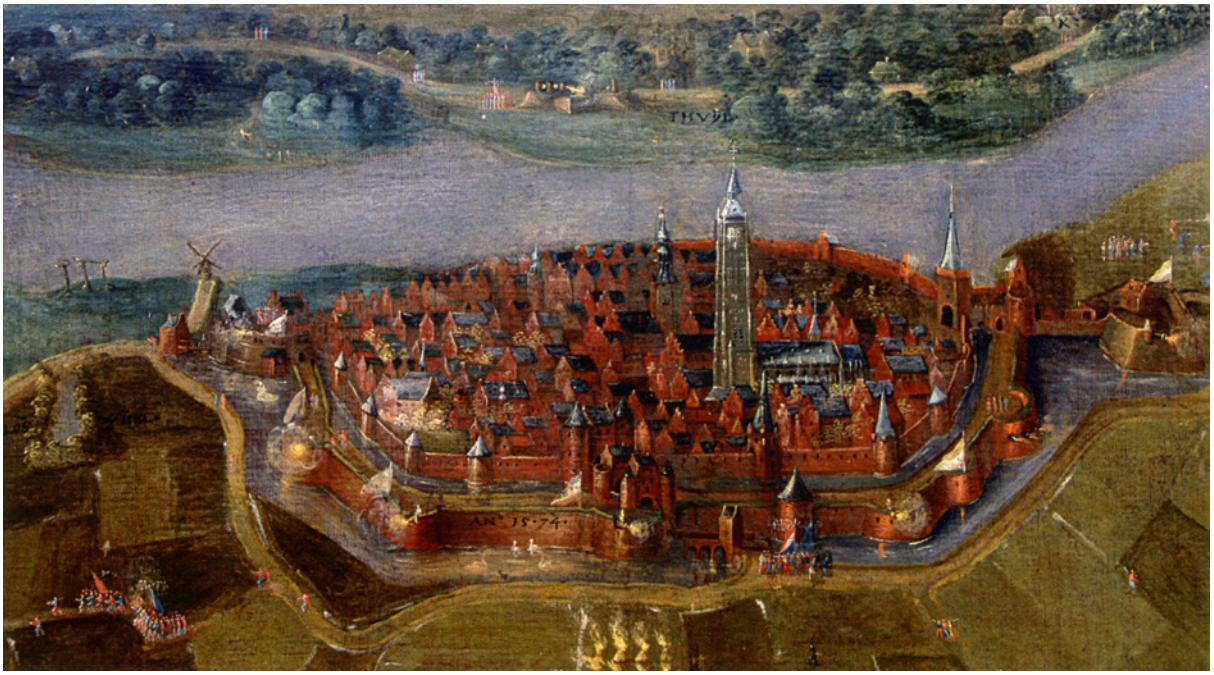

In Zaltbommel kwam de situatie van elk rondeel overeen met die van een middeleeuwse toren, maar er waren minder rondelen.
Deze vestingwerken zijn in vogelvlucht afgebeeld op de kaart van Jacob van Deventer en op het schilderij van de Blokkade van 1574.

Na het beleg en op herhaalde aansporing (en subsidie) van de Prins van Oranje versterkte de stad zich na 1580 op de nieuwe wijze, met een regelmatige stervormige verdedigings-gordel volgens het plan van meester Adriaan Anthonisz van Alkmaar.

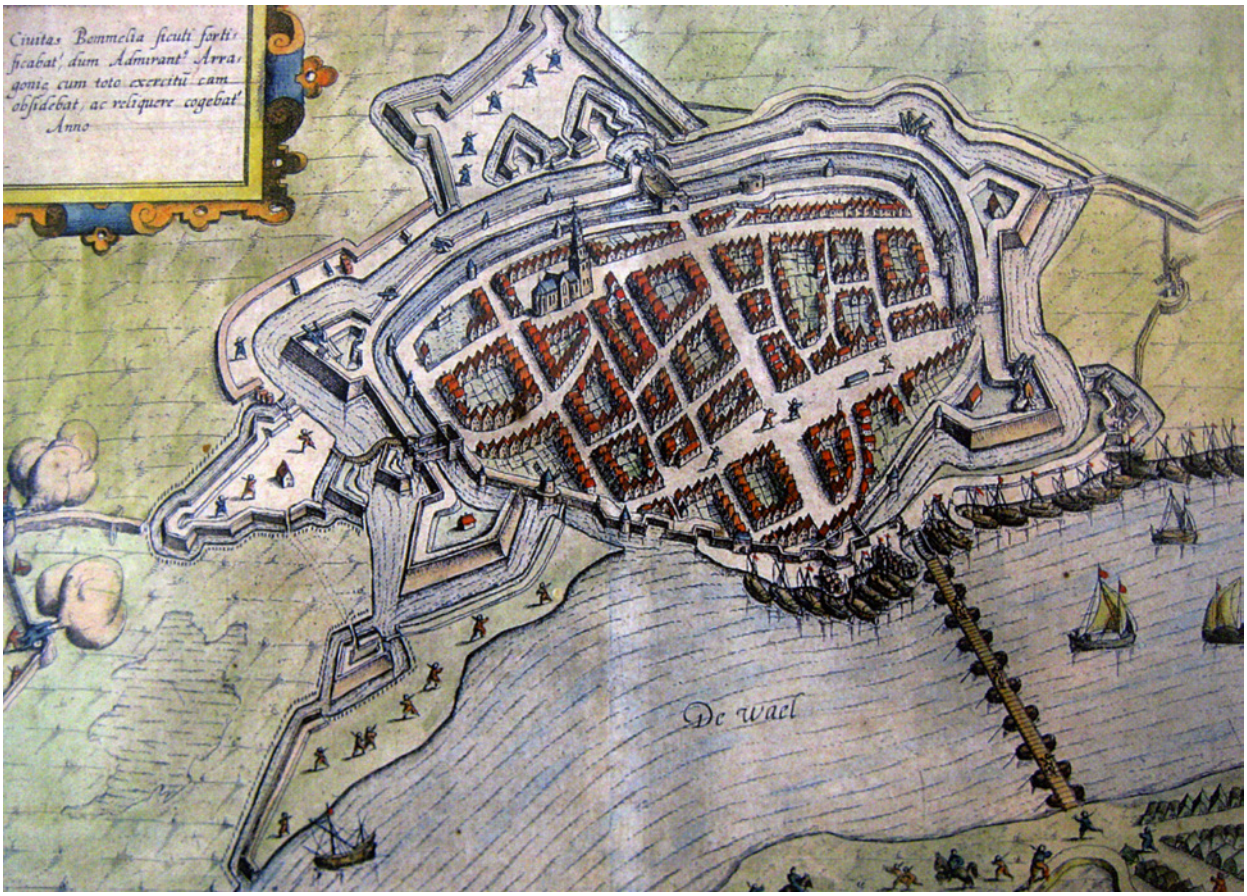

De bouw was pas half klaar toen de stad werd belegerd in 1599, maar prins Maurits drong aan op belangrijke noodmaatregelen: loopgraven en schansen die diep in het veld staken.
Dat was een vernieuwing met goed effect. De bouw van een schipbrug over de Waal zorgde voor bevoorrading van de stad en contact met Prins Maurits.

Opnieuw wisten de Spaansgezinde troepen de stad niet in te nemen. Daarna werden de vestingwerken volgens plan voltooid.
Het is een integraal gebastionneerd stelsel, met regelmatige vormen.
De nieuwe vestinggordel lijkt een breuk met de daaraan voorafgaande dubbele gracht mét rondelen. Toch is het een voortzetting daarvan. De tussenwal werd in feite gehandhaafd, maar verzwaard en uitgebouwd. Zes van de rondelen waren opgenomen in de veel grotere bastions. De middeleeuwse muur en de torens bleven vooralsnog gehandhaafd. Wellicht was de waterkerende functie daarvan een reden om deze kostbare voorraad stenen niet elders te gebruiken. Buiten de buitengracht lag een singel en daarvoor lag het open schootsveld. Het onbebouwde karakter daarvan wordt nu waardevol geacht en is opgenomen in het bestemmingsplan van het beschermde stadsgezicht.

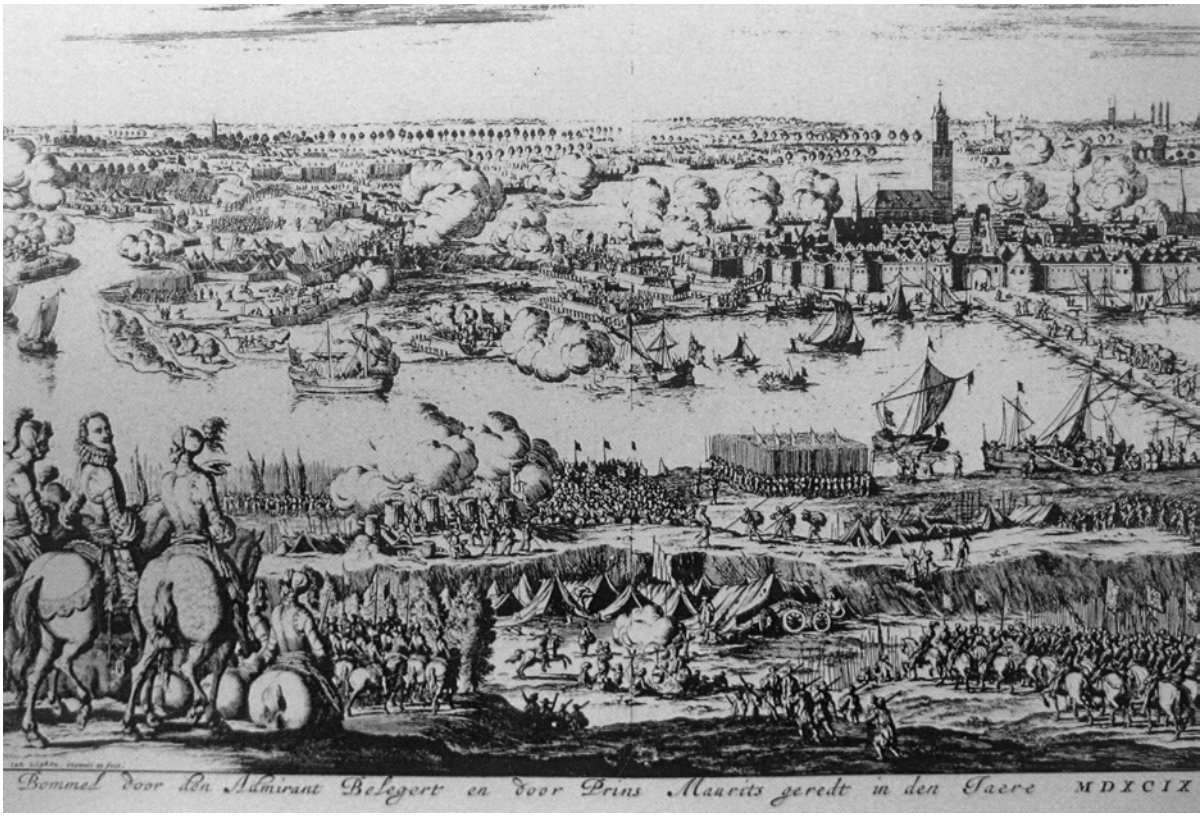

Toen lange tijd geen gevaar meer dreigde, werden de vestingwerken verwaarloosd. Tegen de Fransen kon men zich in het rampjaar 1672 niet verdedigen. Ook in 1795, bij een nieuwe inval van de Fransen, was dat zinloos. De wallen dienden in die tijd alleen nog ter verpozing van de burgerij. In de 19de eeuw paste de stadsarchitect de wallen enigszins aan in Engelse landschapsstijl, met meer hoogteverschillen en bijzondere bomen en struiken in plaats van het gebruikelijke gebruikshout. Het bolwerk bij de Bossche poort was op dat moment al in gebruik genomen als begraafplaats. Op een ander bastion werd een muziektent geplaatst en het meest westelijke bastion, dat achter de Rijkshogereburgerschool lag, werd het terrein waar de leerlingen zich in de pauzes ophielden, en voetbal en tennis speelden. Daaraan ontleent het de benaming 'kindertuin'.

Bij de dijkverhoging in 1997 is de wal van het meest oostelijke bastion verhoogd, omdat het daar ook als dijk dient. Het tracé is niet gewijzigd, hoe kwetsbaar het zo dicht bij de rivier ook is.
Zo is een compleet stelsel van vestingwerken aanwezig, alleen, de poorten ontbreken.
In andere steden kunnen ze laten zien hoe ingewikkeld en kunstig de vestingwerken in latere tijden konden zijn. In Zaltbommel kun je zien hoe een stad zich omstreeks 1600 moest verdedigen tegen vreemde soldaten.

Mevrouw drs. M. Witteveen - Jansen

De restauratie van de stadsmuur van Zaltbommel

Een lezing verzorgd door Dhr. H. Hundertmark.
Over dit onderwerp heeft Dhr. Hundertmark in 2013 in het julinummer van 'Saillant' (nr.3 2013) een boeiend en compleet artikel gepubliceerd. Van dit artikel drukken wij hieronder de kern af.

Kaart (pag. 5) van Johannes Blaeu ui 1648. Blaeu geeft de stad vanuit het noorden weer. Met een rode omcirkeling en nummering zijn zeven stukken stadsmuur aangegeven. De nummering geeft ook de volgorde van de restauratie weer. De drie muurtorens en stukkenstadsmuur waarvan de funderingen zijn vrij gelegd en opgemetseld, zijn blauw omcirkeld. De blauwe pijl wijst naar de plaats van de geplande maar uiteindelijk nooit uitgevoerde muurtoren. De rode pijl geeft de plek aan waar de dertiende-eeuwse aarden wal tijdens archeologisch onderzoek is aangetroffen.

Met omcirkelde zwarte nummers (1 t/m 4) zijn de belangrijkste stadspoorten aangegeven:
1. Havenpoort; 2. Oenselsepoort; 3. Bosschepoort; 4. Gamerschepoort.

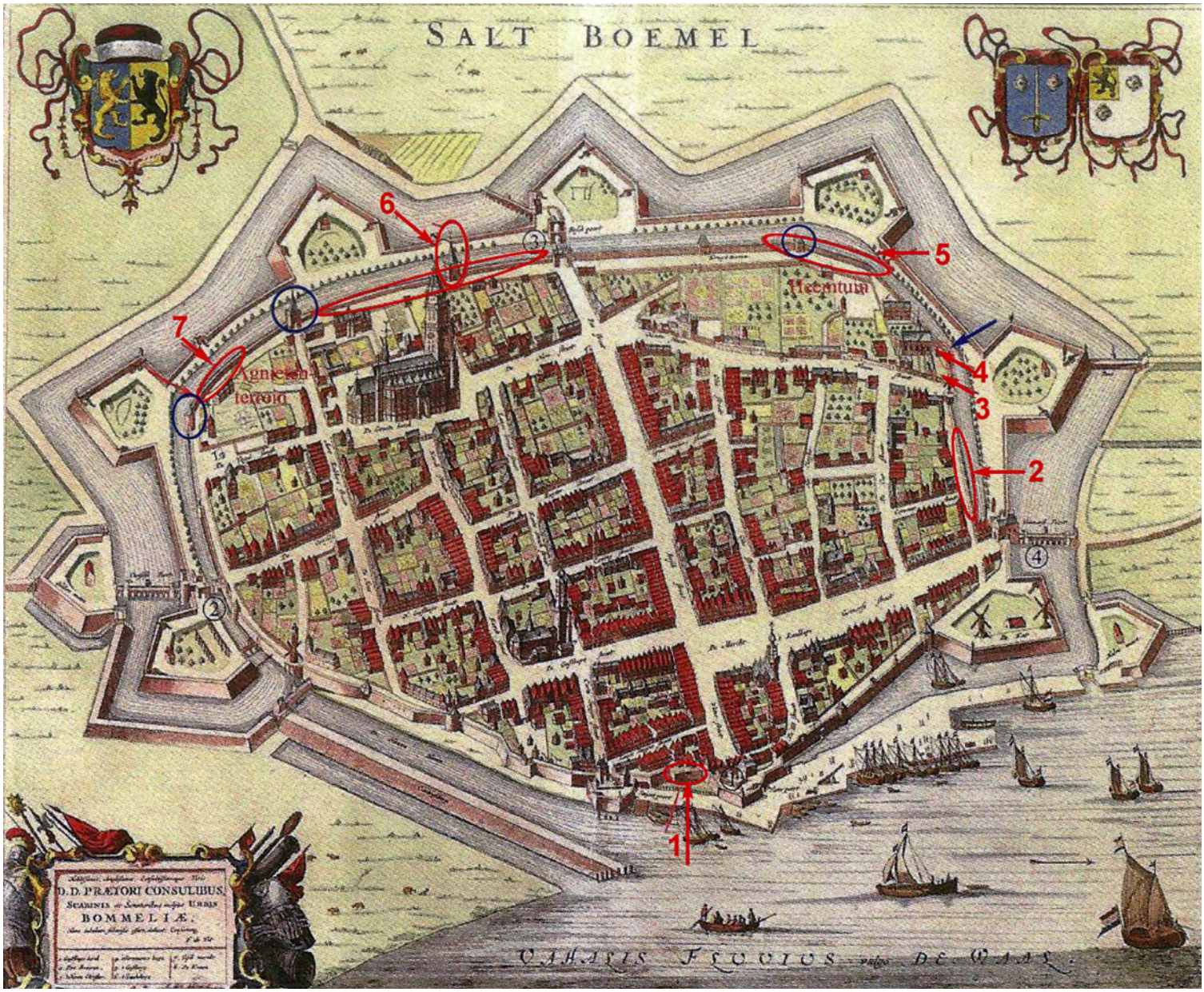

De vrij gelegde torenfundering op het Agnieten-terrein en een gedeelte van de aansluitende stadsmuurfundering (nr. 7) In 2011 zijn deze funderingen opgemetseld en geïncorporeerd in de stedenbouwkundige herinrichting van de Agnietenstraat
(foto: H. Hundertmark 2009)

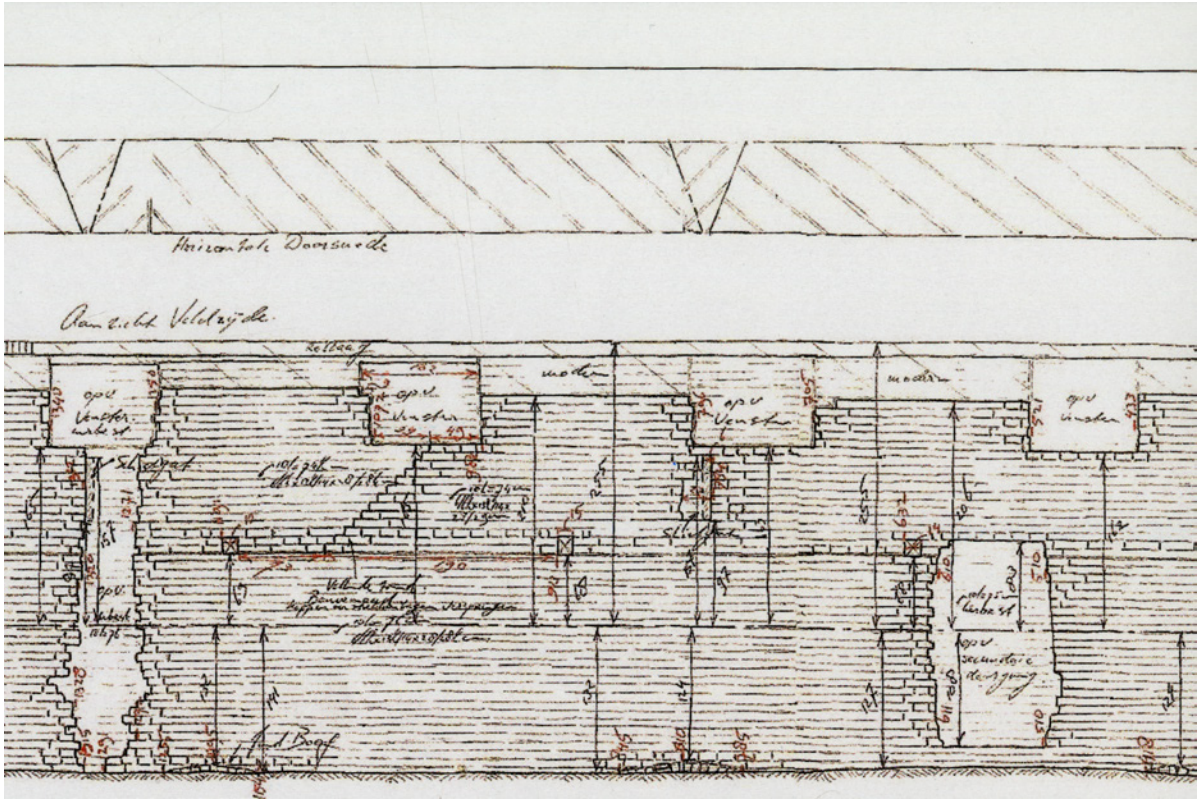

Opmetingsschets van een gedeelte van de grachtzijde van het stuk stadsmuur bij de Heemtuin (nr5 op de kaart op de vorige pagina). Dit stuk stadsmuur is over een lengte van circa tachtig meter bewaard gebleven. Van de muur is ongeveer de bovenste anderhalve meter verdwenen en de bouwsporen aan de bovenzijde betreffen dan ook geen kantelenreeks met dichtgezette moordgaten, maar een dichtgezette vensterreeks. Deze vensters zijn waarschijnlijk in de achttiende eeuw aangebracht (gehakt), toen ter plaatse een langgerekt gebouw tegen de stadszijde van de muur was gelegen (tekening H. Hundertmark 2008)

Opinienota 'Zaltbommel van Waal tot Waal'

'Zaltbommel is de enige vestingstad in Nederlandwaar de bolwerken, de buitengracht, de binnengracht, de stadsmuur en het schootsveld nog intact zijn.' Dit is de kern van de toekomstvisie, in opdracht van het College uitgebracht door Landschapsbureau Bosch - Slabbers. 'Van alle periodes na de Middeleeuwen, zijn elementen bewaard gebleven en dat is heel bijzonder in Nederland,' meent Jan Willem Bosch.
Geconstateerd wordt, dat er behoorlijk wat achterstallig onderhoud is. Alhoewel dat negatief klinkt, menen de onderzoekers, dat dit een voordeel is: er is de laatste decennia geen onderhoud gepleegd, dus er zijn ook geen 'domme dingen' gedaan. De vestingstad Zaltbommel is nog steeds één samenhangend (groen) geheel.

Maar een visie is er uiteraard niet alleen om de huidige stand van zaken te beschrijven. Het is vooral een toekomstvisie. Kern is dat Zaltbommel zich veel meer moet profileren als unieke vestingstad. Dat klinkt wat vaag, maar de visie geeft heel concrete aanbevelingen hoe de gemeente in de toekomst met de vestingswerken (Rijksmonument) zou kunnen omgaan:

* De beplantings- en padenstructuur op de bolwerken herstellen in de stijl zoals de 19e eeuwse stadsbouwmeester De Virieu deze heeft ontworpen en laten aanleggen.
* Beplanting op de wallen opschonen, paden opknappen en het meubilair vervangen door de gietijzeren bankjes, zoals De Virieu die had (laten) ontwerpen en waarvan de laatste door Jan Bervaes gered is.

* De toegangspoorten (Gamerschepoort, Boschpoort en de Oenselsepoort) zodanig aanpassen, dat er een betere beleving van de vesting is.
* Binnengracht uitbaggeren.
* Het schootsveld omvormen tot een gebruiksvriendelijk park met een open karakter. Daarmee het zicht op de vesting herstellen.

* Het water ter hoogte van de Gamerschepoort weer zichtbaar maken door het verwijderen van het parkeerterrein bij de jachthaven.

* Plein voor Societeit De Verdraagzaamheid intiemer inrichten en een meer Hollandse uit straling geven.
* Aan de kant van De Boschepoort, buiten de vesting een groot parkeerterrein aanleggen.

Dit gaat allemaal geld kosten. Maar de gemeente moet ook een beetje slim zijn: 'Veel kastanjes op de stadswallen zijn in slechte staat. Als men dan toch aan de slag gaat, doe het op de goede manier. Een ander voorbeeld is Bolwerk De Kat. Daar gaat binnenkort bodemsanering plaats vinden. Het zou mooi zijn als Bolwerk De Kat groener wordt, zodat het meer aansluit bij de andere bolwerken,' aldus de landschapsarchitect.

Samenstelling:
Commissie Evenementen en Excursies
Hans Krommenhoek

Bronnen:
Rapport Zaltbommel Waal tot Waal van Bosch en Slabbers
Saillant 3-2013
Marjan Witteveen-Jansen
Hein Hundertmark